

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.3.06

УДК 343.1

Голубов А. Є.,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник, доцент ка-
федри права гуманітарно-правового
факультету Національного аеро-
космічного університету
імені М. Є. Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0001-8608-4206

ДО ПИТАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ ЯК ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті наведено додаткове обґрунтування на користь позиції щодо визначальної ролі морально-етичних норм як основи кримінального провадження. Відмічається важливе соціальне значення кримінального провадження у вирішенні завдань правоохоронної спрямованості для особи, суспільства, держави. Поряд з цим пропонується розглядати таку діяльність як форму соціально-організованої діяльності, яка регулюється не тільки правовими, а й іншими нормами, зокрема нормами моралі.

Вказується на важливе значення для формування правил поведінки учасників як взагалі суспільних відносин, так і відносин у сфері кримінального судочинства цінностей та ціннісних орієнтирів, морально-етичних норм. Акцентовано увагу на їх включність у процес впорядкування суспільних відносин та формування поведінки особи.

Обґрунтовується думка, що поряд з засадами кримінального провадження важливим та необхідним є включення у регулювання кримінальної процесуальної діяльності, як її основи, морально-етичних норм, а також визнання їх як критеріїв для оцінки поведінки його учасників, особливо державних органів та їх посадових осіб. Відповідно до цього, пропонується розширення та поглиблення форм, методів та способів включення морально-етичних норм в систему засобів правового регулювання кримінального провадження як його основи. Є підстави вважати, що це сприятиме реальному утвердженню та забезпеченню прав і свобод особи у кримінальному судочинстві, забезпечить реалізацію права на справедливий суд та стане умовою ухвалення законних, обґрунтованих, мотивованих, а головне справедливих судових рішень.

Відмічається необхідність подальшого формування правової свідомості та правової культури населення на ґрунті загально визнаних цінностей громадянського суспільства та демократичної держави, а також право-

вих засад та моральних цінностей, що особливо стосується як майбутніх, так і діючих працівників правоохоронних та судових органів.

Ключові слова: соціальні норми, соціальна поведінка, кримінальне провадження, морально-етичні норми, засади судочинства, професійна етика, доброчесність, справедливість.

Постановка проблеми. Буття людини, стабільність суспільства та існування держави неможливо уявити без врахування та дотримання в житті усіма учасниками суспільних відносин не тільки правових норм, а й окремих визначальних положень, які відображують загальні людські цінності. Такі цінності, які поряд з правовими нормами здійснюють вплив на упорядкування суспільних відносин. Зокрема, вказується, що до таких вищих моральних цінностей відносяться поняття добро, благо, які у структурі природно-правової концептуальної схеми конкретизуються у правові ідеали справедливості, рівності, свободи [1, с. 28]. Також, звертається увага на ту обставину, що моральні норми орієнтовані на такі категорії, як добро, честь, совість, гідність, справедливість тощо знаходяться у тісному взаємозв'язку з принципами права, що обумовлюється приблизною єдністю сфер їх регулювання, що підкреслює особливу роль моралі у формування принципів права [2, с. 7-8]. Отже, постає питання включення морально-етичних норм в регулювання кримінального провадження та визначення характеру впливу цих положень на поведінку учасників кримінальних процесуальних відносин. Відповідно до цього, перед наукою кримінального процесу стоїть завдання розширення та поглиблення бачення форм та способів включення таких норм в систему

засобів правового регулювання кримінального провадження. Це сприятиме реальному утвердженню та забезпеченню прав і свобод особи у кримінальному судочинстві, забезпечить реалізацію права на справедливий суд та стане умовою ухвалення законних, обґрунтованих, мотивованих, а головне справедливих судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці питанням морально-етичних засад у кримінальному провадженні присвячено дослідження зокрема таких вчених як В. С. Бігун, В. І. Борисов, В. Д. Бринцев, В. В. Городовенко, Ю. М. Грошовий, В. С. Зеленецький, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Л. П. Нестерчук, О. О. Овсяннікова, Н. М. Сенченко, В. В. Сердюк та багато інших. Попри змістовне розкриття науковцями окремих аспектів цієї проблематики, питання морально-етичних засад як основи здійснення кримінального провадження, як підґрунтя ухвалення законних та справедливих судових рішень не завжди отримує своє належне обґрунтування, хоча воно і зараз не втрачає свого значення для подальшого удосконалення національного кримінального процесу.

Постановка завдання. Метою статті є наведення додаткового обґрунтування на користь позиції щодо визначальної ролі морально-етичних засад як основи кримінального провадження поряд із загаль-

новизнаними правовими принципами. Ця мета обумовлює постановку наступних завдань: уточнення соціальної ролі кримінального провадження; аналіз його як форми соціально-організованої діяльності; виявлення значення цінностей та ціннісних орієнтирів, соціальних норм у впорядкуванні суспільних відносин та поведінки особи; встановлення місця морально-етичних норм у регулюванні кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу.

Важливу роль в сучасній державі, зокрема у забезпеченні дотримання законності та правопорядку, запобіганні стану беззаконня, гарантуванні прав та свобод особи, всебічній реалізації принципу верховенства права займає кримінальна процесуальна діяльність. Саме завдяки їй усуваються негативні фактори та явища з суспільного життя, забезпечується охорона та захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, вирішуються соціальні конфлікти між членами суспільства, та між ним і державою. Забезпечення належної реалізації завдань кримінального провадження, зокрема в частині захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів його учасників, а також здійснення кримінальної процесуальної діяльності через застосування до кожного його учасника належної правової процедури відбувається через всебічну правову регламентацію кримінального провадження та процесуальної діяльності його суб'єктів. Норми кримінального процесуального права гарантують визнання та дотримання прав і сво-

бод людини, а також є засобом здійснення засад такого кримінального провадження, яке відповідає ознакам демократичної, соціальної та правової держави.

Однак варто зауважити, що така діяльність у сфері кримінального судочинства може бути охарактеризована не тільки як правозастосування. На погляд автора, її можна сприймати і як певний особливий різновид соціальної активності відповідних організаційних утворень (органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури, суду, адвокатури, установ системи безоплатної правничої допомоги тощо), а також як акти соціальної поведінки відповідних осіб (оперативного працівника, дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, адвоката, підозрюваного, потерпілого, свідка тощо). Така соціальна їх активність є способом реалізації правоохоронної функції держави та формою взаємодії між елементами правозахисного її механізму та людиною і суспільством з приводу захисту їх від кримінальних правопорушень. Отже, належним чином здійснювана державою, її правоохоронними та судовими органами діяльність, яка відповідає та відбувається відповідно до засад демократичної, соціальної та правової держави, є умовою гідного існування людини, розвитку суспільства та держави. Врешті, це забезпечує виконання завдань кримінального судочинства, а також, як зазначено у ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України [3].

При цьому звернемо увагу на той факт, що в основі формування поведінки особи, груп осіб та їх спільнот лежать різні норми, зокрема соціальні цінності, які притаманні конкретному суспільству та які відображають загальний рівень його розвитку та розвитку індивідів, які його утворюють. Вчені вказують, на той факт, що у житті й професійній діяльності будь-якої людини значне місце посідають цінності та ціннісні орієнтири, зокрема відповідальність, добросовісність тощо [4, с. 410]. І можна зазначити, що залежно від поширеності, визнання та сприйняття, а також дотримання тих чи інших цінностей та ціннісних орієнтирів окремими індивідами та суспільством в цілому, визначається зміст та характер їх соціальної поведінки, а відповідно її результати. З цього приводу науковці зауважують, що соціальна активність характеризується не тільки усвідомленням та прийняттям інтересів суспільства і певних спільнот, а й готовністю та вмінням реалізовувати ці інтереси, активною діяльністю самостійного суб'єкта [5, с. 249]. Тож цінності є умовою сприйняття та усвідомлення суспільством та його членами окремих соціальних явищ та процесів, вони виступають основою формування в суспільстві відношення до найбільш значущих для його функціонування понять та категорій соціальної дійсності, а вплив на зміст та характер цінностей суспільства, їх зміна у бік цінностей демократичного суспільства може бути засобом створення передумов для стабільної правомірної поведінки його членів, а також реального забезпечення дотримання в суспільстві та

державі прав і свобод людини і громадянина [6, с. 4-5].

Відповідно можемо констатувати, що певні цінності та ціннісні орієнтири, соціальні норми за умови їх втілення в суспільне життя, відображенні у свідомості особи, наприклад, оперативного працівника, дізнавача, слідчого, прокурора, судді, адвоката, інших учасників кримінального провадження, здатні або сприяти їх розвитку в душі поваги до прав особи, ствердженню основ громадянського суспільства та демократичної держави, або стати передумовою стану аномії. Так звертається увага на те, що за своєю сутністю соціальна поведінка – це зовнішній прояв вчинкової діяльності, у процесі якої виявляється конкретна позиція людини, а серед механізмів, що детермінують поведінку індивіда, надають їй соціального характеру, важливе місце посідають соціальні норми, соціальні настановлення (диспозиції), які формуються під впливом взаємодії зовнішніх обставин і внутрішніх його мотивів, вибірковості ціннісних ставлень до об'єктів та суб'єктів соціальної дійсності [7, с. 19].

Частину таких цінностей та ціннісних орієнтирів, соціальних норм становить певний комплекс морально-етичних норми, які утворюють основу такої особистісної характеристики індивіда як доброчесність, відповідальне відношення до виконуваних обов'язків. У цьому контексті науковці зауважують, що у сучасних умовах важливим елементом професійної діяльності є моральні орієнтації та цінності, які являють собою комплекс філософських, соціальних, політико-правових, морально-етичних та психологічних

чинників, що є основою поведінки і діяльності людини. Цінності відіграють важливу роль як у формуванні окремої особистості, так і в загальному розвитку суспільства. Вони – це професійний, соціально-правовий, морально-етичний компас, який вказує правильний шлях в житті й діяльності особистості [4, с. 410].

Відповідно, виділення таких цінностей, ціннісних орієнтирів та соціальних норм як самостійних явищ, визнання особою як імперативів її поведінки та дій у сфері кримінального судочинства, дотримання нею у своїй діяльності, протидія будь-яким формам їх недотримання – є необхідним фактором та запорукою того, що кримінальна процесуальна діяльність буде відповідати змісту та характеру реалізації правоохоронної функції демократичної, соціальної та правової держави, а також буде забезпечувати реалізацію очікувань індивідів, соціуму та держави здійснюючи їх захист від кримінальних правопорушень на ґрунті таких засад як справедливість, гідність, рівність, свобода. Адже в найбільш скрутні часи буття людини, нестабільності суспільних процесів та викликів існуванню держави саме норми моралі залишаються тим дороговказом та мірилом людської поведінки, до якої суспільство звертається з давніх-давен. Погодимось з думкою, що чим гостріші проблеми постають перед нами, чим непевніші перспективи на майбутнє — тим невідворотніше прагнення сучасної людини знайти якийсь твердий ґрунт під ногами, те, заради чого варто було б жити, що могло б слугувати своєрідним камертоном її збудженій душі, мірилом її вчинків і свідомо чи

несвідомо вона знову й знову звертається до кардинальних питань моральності, питань вибору моральних цінностей [8, с. 5].

Отже, в сучасних умовах існування людини, українського суспільства та держави доволі гостро постає питання організації та здійснення різних форм суспільно важливої діяльності, зокрема діяльності з досудового розслідування і судового провадження – кримінального провадження, саме з урахуванням та на ґрунті не тільки правових засад, зокрема загальноправових засад та засад кримінального провадження, а також на ґрунті морально-етичних норм. Зокрема як визначено у Методології оцінювання відповідності кандидата на зайняття посади члена Вищої ради правосуддя та членів Вищої ради правосуддя показниками критерію професійної етики та доброчесності є незалежність, чесність, неупередженість, непідкупність, сумлінність, дотримання етичних норм та бездоганна поведінка в професійній діяльності та особистому житті, а також відсутність сумнівів щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата (діючого члена ВРП) або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата (діючого члена ВРП) його статусу [9]. Саме ці характеристики є тими цінностями, ціннісними орієнтирами та виступають тими соціальними нормами, які здатні сформувати морально відповідальну, етичну, доброчесну поведінку учасника кримінальних процесуальних відносин. Особливо це стосується таких суб'єктів як оперативний працівник,

дізнавач, слідчий, прокурор, суддя, адвокат.

Такі або схожі за змістом засади-вимоги до представників правничої професії знаходять своє визнання та закріплення на рівні міжнародних правових актів, зокрема мова йде про: Європейський кодекс поліцейської етики, Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського співтовариства, Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, Кодекс поведінки службовців органів правопорядку, Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів, Бангалорські принципи поведінки суддів тощо. У правовій системі України наведені вимоги закріплено у таких актах як: «Правила етичної поведінки поліцейських», «Правила адвокатської етики», «Правила професійної етики нотаріусів України», «Кодекс професійної етики приватних виконавців України», «Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів», «Кодекс професійної етики суддів» тощо. Ці приклади нормативно-правових актів, які містять відповідні етичні норми та закріплюють загальновизнані моральні цінності, вказують значущість та важливу роль вказаних цінностей, ціннісних орієнтирів та морально-етичних норм як основи вимог до організації та здійснення кримінального провадження.

Висновки. Підсумовуючи наведене у статті відмітимо, що поряд з засадами кримінального провадження важливим та необхідним є включення у регулювання кримінальної процесуальної діяльності як її основи морально-етичних норм, а також визнання їх як критеріїв для оцінки поведінки його учасників,

особливо державних органів та їх посадових осіб. Відповідно до цього існує потреба у розширенні та поглибленні форм, методів та способів включення морально-етичних норм в систему засобів правового регулювання кримінального провадження як його основи, що сприятиме реальному утвердженню та забезпеченню прав і свобод особи у кримінальному судочинстві, забезпечить реалізацію права на справедливий суд та стане умовою ухвалення законних, обґрунтованих, мотивованих, а головне справедливих судових рішень.

Також до результатів проведеного дослідження віднесемо наступні положення:

- підтвердження вкрай важливої ролі морально-етичних засад у формуванні основи кримінального провадження України саме як кримінального провадження демократичної, соціальної та правової держави, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю;

- відмічаємо необхідність подальшого формування правової свідомості та правової культури населення на ґрунті загально визнаних цінностей громадянського суспільства та демократичної держави, а також правових засад та моральних цінностей, що особливо стосується як майбутніх, так і діючих працівників правоохоронних та судових органів;

- потребують свого подальшого впровадження в зміст правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності осіб, які здійснюють кримінальне провадження, вимоги професійної етики та добро-

чесності як безпосередні форми та засоби здійснення ними державно-владних повноважень, умови та способи виконання ними посадових обов'язків в інтересах людини, суспільства, держави;

- вимагає подальшого удосконалення механізм контролю за дотриманням та реагування на недотримання в діяльності працівників правоохоронних та судових органів вимог професійної етики та доброчесності.

Вбачається, що прийняття такого підходу за основу та реалізація

відповідних заходів у цій сфері щодо формування національної практики кримінального провадження саме з урахуванням та на основі загально визнаних людських цінностей, а також на основі правових засад у їх поєднанні зі змістом моральних норм є одним з основних чинників розбудови кримінального судочинства України як судочинства демократичної, соціальної та правової держави, де утверджуються та забезпечуються права людини та повною мірою дії засада верховенства права.

Список використаної літератури:

1. Васильченко О. П. Рівність людей та свобода і справедливість: питання співвідношення і пріоритету. *Наше право*. 2015. № 1. С. 27–33.
2. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 06.05.2024).
4. Остапенко О. І., Ряшко В. І. Соціальні цінності та орієнтації у професійній діяльності молодих спеціалістів, випускників вищих навчальних закладів України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 404–410.
5. Уйсімбаєва М. Соціальна активність особистості як чинник суспільного розвитку. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 247–250.
6. Голубов А. Є. Ціннісні пріоритети сучасного українського суспільства як чинники формування індивідуальної та колективної правосвідомості, правомірної поведінки та поваги до прав особи. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму // Матеріали міжвуз. міського наук.-практ. семінару, 17-18 листопада 2021 р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін.-т», 2021. С. 3–5.*
7. Лякішева А. Наукові підходи до розкриття сутності соціальної поведінки. *Педагогічний часопис Волині*. 2015. № 1. С. 15–20
8. Малахов В. А. Етика : курс лекцій : навч. посібник. 3-тє вид. К. : Либідь, 2001. 384 с.
9. Методологія оцінювання відповідності кандидата на зайняття посади члена Вищої ради правосуддя та членів Вищої ради правосуддя : затверджене рішенням Етичної ради 09.12.2021 № 5. URL : https://ec.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ec/methodology_EC.pdf (дата звернення: 06.05.2024).

Holubov A., PhD in Law, Senior Scientist Researcher, Associate Professor of National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»
ORCID:0000-0001-8608-4206

On the issue of moral and ethical norms as the basis of criminal proceedings

The article provides additional justification in favor of the position on the determining role of moral and ethical norms as the basis of criminal proceedings. The important social significance of criminal proceedings in solving law enforcement tasks for an individual, society, and the state is emphasized. Along with this, it is proposed to consider such activity as a form of socially organized activity, which is regulated not only by legal but also by other norms, in particular by moral norms.

The article points out the importance of values and value orientations, moral and ethical norms for the formation of rules of behavior of participants in both social relations in general and relations in the field of criminal justice. Attention is focused on their exclusivity in the process of regulating social relations and forming the behavior of a person.

The opinion is substantiated that, along with the principles of criminal proceedings, it is important and necessary to include moral and ethical norms in the regulation of criminal procedural activity as its basis, as well as their recognition as criteria for assessing the behavior of its participants, especially state bodies and their officials. Accordingly, it is proposed to expand and deepen the forms, methods and ways of including moral and ethical norms in the system of legal regulation of criminal proceedings as its basis. There are reasons to believe that this will contribute to the real establishment and protection of the rights and freedoms of the individual in criminal proceedings, ensure the implementation of the right to a fair trial and become a condition for the adoption of lawful, well-founded, motivated, and most importantly, fair judicial decisions.

The need for further formation of legal awareness and legal culture of the population on the basis of generally recognized values of civil society and a democratic state, as well as legal principles and moral values, is noted, which especially concerns both future and current employees of law enforcement and judicial bodies.

Keywords: *social norms, social behavior, criminal proceedings, moral and ethical norms, principles of judicial proceedings, professional ethics, integrity, justice.*